

Turizmin Tarihi Kökenleri – IV

Dilek ACAR

Anadolu Üniversitesi
Eskişehir Meslek Yüksekokulu

GİRİŞ

Tarihte her ne kadar çağların başlangıç ve bitişini temsil eden olaylardan söz edilse de, bu dönemler genellikle uzun süreye yayılan dönüşümle gerçekleşir. Orta Çağ'ın başlaması da birkaç yüzyıl sürdü. İlk defa Rönesans Dönemi tarihçilerinin kullandığı Orta Çağ kavramı, 5 ve 15. yüzyılları arasındaki dönemi ifade eder. Orta Çağ'ın genel görünümüne bakıldığında, Avrupa için büyük çaplı sosyal, politik ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı, İslam medeniyetinin yükselişi, çağın başlarında Çin'in giderek kapalı bir ülke haline gelmesi yer alır. Orta Çağ'ı daha iyi anlayabilmek için, çağın başlangıcını hazırlayan olaylara kısaca bakmak gerekirse; M.S. 3. yüzyıldan itibaren başlayan ve uzun süre devam edecek olan Kuzey Avrupa'dan güneye inen Germen kavimlerinin etkisi önemlidir. Germen akınları Roma İmparatorluğu'nun yönetimini de krize sokacak şekilde zorlamaya başlamıştı. Roma topraklarını istilâ etmeye başlayan Germenler, Hıristiyanlaşarak Romalılar ile kaynaşınca kriz de biraz yatışır. Kavimler Göçü olarak adlandırılan bu hareketler, yüzyıllarca devam ederek, Avrupa ve Akdeniz'de büyük değişikliklere neden olacaktır. Germenler'le gelen kriz, Roma İmparatorluğu başta olmak üzere, Avrupa'da devlet otoritesi boşluğuna neden oldu. Yaklaşık bir yüzyıl süren bu karışıklık, her an savaş ihtimali ve kıtlık Orta Çağ'ın başlangıcındaki zorlu koşulları doğurdu. Bu boşluk ortamı, feodalitenin ortaya çıkması ve kilisenin güçlenmesi (Elam 2015) gibi, Orta Çağ'ın karakteristik özelliklerinin gelişmesini sağladı.

Hıristiyanlık, Avrupa'da giderek yayıldı ve 381 yılında, Roma'nın resmî dini oldu. Kavimler Göçü'nün etkilerine dayanamayan Roma İmparatorluğu önce ikiye ayrıldı (395), daha sonra bu etkilere dayanamayan Batı Roma 476'da yıkıldı.

Bilindiği gibi, her siyasî ve politik dönüşüm kendi düşünce sistemini de beraberinde getirir. Antik Çağ için simgesel önemi de bulunan ve Yunan düşüncesinin temsili kabul edilen Atina Okulu 529 yılında, Bizans (Doğu Roma) İmparatoru I. Justiniano tarafından kapatıldı. Böylece, Antik Çağ'a düşünce anlamında da kesin bir son verilmiş oldu (McNeill 2019). Yaklaşık 13. yüzyıla kadar sürecek olan bu durum, Avrupa için daha kapalı bir dönem olacaktır. Orta Çağ aslında toplumsal ve politik açıdan belli bir tutarlılıkta ilerlese de, birbirinden belli açıdan ayrışan üç dönemde ele alınabilir: Erken Orta Çağ (5.-9. yy.), Asıl Orta Çağ (11.-14. yy.) ve Geç Orta Çağ (15. yy.) (Elam 2015).

Bilinen dünya, Roma döneminde en belirgin halde tasvir edilmiş olan haliyle, Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika olarak sınırlanabilecek bir coğrafyayı içermektedir. Seyahati, insan yaşamının bir parçası haline getiren Yunan ve Romalılar'ın ardından, Avrupa'da farklı amaçlara yönelik seyahatler hızla kesilerek, çoğunlukla din odaklı ziyaretlere dönüştü. İslam dünyasında ise 8.-12. yy. arasında, seyyahlar sık sık ama neredeyse sadece ülke sınırları içinde yollara düştüler. Çin'de ise bazı devlet görevlileri ve dinî ziyaretler dışında dikkat çekici seyahat hareketliliğine rastlanmaz.

Orta Çağ'da ne Doğu'da ne de Batı'da sınırları aşan seyahatler çok fazla olmadığından, rahatlıkla belli başlı örnekler sayılabilir. Çok sayıda insanın toplu halde sınırları aşan yolculuk yapması sadece Vikingler'e aittir. Denizci ve maceracı bir topluluk olan ve Vikingler olarak bilinen kadim İskandinavlar, Norveç, İsveç ve Danimarka ve İngiltere kıyılarına saldırırlardı. Norveç Kralı ile sorun yaşayan bazı İskandinavlar 874 yılından itibaren İrlanda'dan çıkarak batıya yol aldılar. İsimsiz bir ada olarak bilinen İzlanda'ya yerleştiler. 10. yüzyılda buradan tekrar batıya gitmek isteyen bir grup Grönland'ı keşfetti ve buraya yerleş-

ti. Yerleştikleri dönemde, Grönland (*Greenland*) adasına bu ismi Vikingler'in verdiği kabul edilir (Aughton 2019). Böylece, Amerika'yı 1492'den önce farkına varmadan keşfederler.

Orta Çağ'da yaşadığı ülkenin sınırlarını aşan üç önemli seyyah Giovanni da Pian del Carpine (1185-1252), Marco Polo (1271-1295) ve İbni Battuta'dır (1304-1368/69). Del Carpine, eldeki kaynaklara göre, Avrupa'dan Doğu'ya giden ilk Avrupalı'dır. Marco Polo önceliği ticaret olan bir niyetle yola çıkarken, İbni Battuta hac yolculuğundan sonra içinde uyanan gezip görme isteğiyle çeyrek asır civarındaki sürelerle uzakları keşfederler. Doğu'da ise Çinli rahipler Fa Hsien (337/40-421/422) ve Hsuan Tsang'ın (596/602-664) uzun yıllar boyunca Hindistan'da Budizm'in merkezine gerçekleştirdikleri seyahatleri önemlidir (Dung 2019).

Orta Çağ'ın turizm tarihi açısından bir diğer önemi, turizmin öncülü olan seyahat (travel) kavramının ortaya çıkmasıdır. Orta Çağ'ın hayli sert koşullarının dile yansımalarının da bir göstergesi olarak seyahat kavramının İngilizce karşılığı olan *travel*, acı çekmek, işkence, sıkıntı çekmek gibi durumlar için kullanılan Latince *travail* sözcüğünden türemiştir. *Travail*, ayrıca bir iş yaparken fiziksel ve zihinsel açıdan yoğun acı çekmeyi ifade etmek için de kullanılıyordu. Bugün çalışma hayatından uzaklaşarak rahatlama düşüncesine karşın, Orta Çağ'da seyahat, çekilecek sıkıntıların ve yapılacak işlerin getireceği sıkıntıları içeren bir kavramdı (Lagassie 2017).

AVRUPA'DA SEYAHATLER

Orta Çağ Hıristiyan dünyasında, o güne kadar benzeri görülmemiş biçimde ruhanî, ekonomik ve politik dönüşümler yaşanmıştır (Lagassie 2017). Romalılar'da oldukça örgütlü hale de gelmiş olan seyahat hareketleri yavaş yavaş sonlanmıştır. 381'de Hıristiyanlığın Roma'nın resmî dini olmasıyla, din amaçlı seyahatler giderek arttı. Bu seyahatler, kutsal kabul edilen yerlere ziyaretleri ve hacı olmayı içeriyordu. Bu seyahat fikri, yaklaşık 1000 yıl boyunca ağırlığını korudu. Avrupa'nın içe kapanmasıyla, Batı'dan Doğu'ya seyahatler yaklaşık 13. yüzyıla kadar neredeyse durdu. 13. yüzyılda, Moğol hükümdarı Cen-

giz Han'ın Asya'da hâkimiyet kurması ve Batıyla ilişkileri geliştirme politikasıyla, Doğu ile Batı arasındaki ilişkiler tekrar başladı. Bu dönemden itibaren, Batı'da, Rönesans'a doğru giden gelişmeler yaşanırken, Doğu'ya yönelik ilgi giderek arttı ve tarih boyunca devam etti. Bu ilginin önemli bir kısmı da Hıristiyan misyonerlerinin seyahatlerinden oluşuyordu. Avrupalılar aslında Doğu'dan tamamen habersiz değildi. Kudüs'e dinî ziyaretler devam etmekteydi, ayrıca Haçlı Seferleri ile Suriye, Filistin ve yakın Batı Asya bölgeleri de bilinmekteydi (Penrose 1963).1096'da başlayan Haçlı seferleri aynı zamanda kutsal bir seyahat biçimiydi.

Marco Polo ve İbni Battuta kadar ünlü olmasa da, Orta Çağ'da önemli bir seyyah olarak kabul edilen ilk kişi Giovanni da Pian del Carpine'dir (1185-1252). Diplomat bir rahip olarak Del Carpine, Moğol Hanlığı'yla görüşmek üzere görevlendirildi. 1245'de Paskalya'dan başlayarak, Kırım, Don, Ural nehirlerinden Sibiry'a kadar gitti. Orta Çağ'da, Doğu topraklarına giden ilk Avrupalı kabul edilen Del Carpine, bu yolculuğu üzerine *Moğolların Tarihi* adlı seyahatnamesini yazdı (Penrose 1963). Yaşadığı dönemden sonra, pek çoklarına ilham veren Marco Polo (1271-1295) ilk önemli gezginlerdendir. Venedikli bir tüccar olan Marco Polo 1275 yılında, babası ve amcasıyla aslında ticari amaçla seyahate başlar. Anadolu, Irak, Ermenistan'dan Pamir yaylası ve Uzakdoğu adaları, Hindistan'ı gezdi ve Moğol başkenti Shangdu'ya ulaştı. Moğol Hanı olan Cengiz Han'ın torunu Kubilay Han'la dost oldu. 1291 veya bazı kaynaklara göre 1295'de, ülkesine dönene kadar Çin'in pek çok yerini gezmiştir. Geri dönüşünden sonra seyahatini *Dünyanın Tasviri* adıyla seyahatname haline getirdi. Marco Polo'nun anlatılarını yazıya geçiren arkadaşının metinleri biraz abartılı dille yazdığı düşünülür. Diğer yandan, Marco Polo'nun, insanların dünya hakkında daha çok bilgi sahibi olması için ülkesine geri döndüğünü belirtmesi dikkat çekicidir. Son olarak, Avrupa'da seyahat eden bir başka kişi de devlet yetkilileridir. Özellikle, kralların gezmesi sık karşılaşılabilen bir olaydır. Örneğin, Fransa Kralı IX. Louis'in (1214-1270) 1000 kişiden fazla bir ekiple sürekli yollarda olduğu bilinir (Löschburg 1998).

Ruhanî Yolculuklar ve Hac

Orta Çağ Avrupa'sındaki dinî seyahatler, bir boş zaman etkinliği değildir. Seyahat, dinî amaçla seyahat edenler için Tanrı'ya hizmeti de içeren önemli bir olaydı. Ayrıca, Orta Çağ Hıristiyan düşüncesine uygun olarak, seyahatin getireceği tehlike ve acıya katlanmak gerekiyordu. Din amaçlı seyahatlerde amaç, kutsal bir görevi yerine getirirken, seyahatin zorluğunu yaşayarak, hatta kendini cezalandırarak, günahları için affedilmek, diğer dünyada karşılığını alma amacı da güdülüyordu (Zuelow 2015). Kutsal merkezlerin başında Kudüs ve Roma vardı. Ayrıca İspanya'da bulunan Santiago de Compostela (bugün St. James Yolu olarak bilinen yolun varış yeridir), İngiltere'de Canterbury Katedrali başlıca dinî ziyaret yerleridir (Löschburg 1998). Hacılar uzun yolları aşarken, yol üstündeki manastırlarda konaklayabiliyordu. Manastırlarda, bu şekilde gelecek olan misafirlerin ağırlanması için gerekli düzenlemeler bulunuyordu.

Hac seyahatleri bugünkü anlamda olmasa da örgütlüydü, bu açıdan modern turizme en benzeyen turizm türünün hac seyahati olduğu söylenebilir. Orta Çağ'ın daha çok 13. yüzyıldan sonraki sürecinde hac organizasyonu yapan acentalar, hac turlarını birkaç haftalık hac ve keşif turu şeklinde düzenliyordu. Kudüs'e gidenlerden bazıları daha sonra Sina Yarımadası ve Mısır'ı da gezebilirdi. Bu durum, hac organizasyonlarına katılan bazı kişilerin, gezip görmek gibi farklı seyahat motivasyonları olduğuna işaret ediyor. (Löschburg 1998). Her ne kadar gemi kazası ya da korsanlık gibi tehlikeleri bulunsu da denizyolu, halâ karayolundan daha güvenli bulunuyordu. Bu nedenle, Avrupa'dan hac merkezi olan Kudüs'e ulaşımında, Akdeniz üzerindeki denizyolu rotaları ile sağlanıyordu (Lagassie 2017).

Günümüze kalan bazı kaynaklar, Orta Çağ'da seyahat edenler için bazı rehber kitapların varlığını göstermektedir. Örneğin, 8. yüzyıl sonu ile 9. yüzyıl başlarında hazırladığı tahmin edilen Einsielden Yol Rehberi en ünlülerinden biridir. Bu rehberde, Roma'ya dinî ziyaret amacıyla gidenlere şehir içinde gidilecek yerlerle ilgili bilgiler veriyordu. Paris Konuşmaları olarak adlandırılan bir başka kaynak, bugünkü Fransa civarına

gelen Almanlarla iletişim kurmak için bir anlamda basit bir turistik sözlük niteliğindedir. Yaklaşık 106 ifadeyi içeren bu sözlük, günün koşulları çerçevesinde iki yabancıların temel konuşmalarını göstermesi açısından ilgi çekicidir. (Sözlükte yer alan bazı ifadeler "dinle ahmak!", "yemin ederim beyefendiyi dün/bugün görmedim," "Tanrı sizi korusun!") (Romano 2020).

7. yüzyılda yazılmış *The Georgian Sacramentary* adlı kitapta, seyahate tek ya da çoklu halde gidenler, seyahatten dönenler, denizciler gibi farklı durumlara yönelik çok sayıda duaya rastlanır. Bu kitapta yer alan, yolculuğa çıkanlar için dua şu şekildedir (Romano 2020):

"Duy bizi, ya Rab, kulun [kişi adı]'in, bu hayatın tehlikeleri arasında yol aldığı yolculuğuna, her zaman senin yardımın rehberlik etsin. (Hear us, O Lord, and may the journey of your servant [supply name] always be guided among the dangers of this life with your help)"

Antik Çağ'dan sonraki dönemden, 19. yüzyıla kadar neredeyse tüm toplumlarda seyahat etmenin erkeklere özgü bir durum olması kabul gördüğünden, kadınlar ancak zorunlu durumlarda ve tercihen yalnız olmayacak şekilde seyahat ettiler. Buna karşın, tek başına yola çıkan kadınlara yine her toplumda rastlamak mümkündür. Avrupa'da az sayıdaki kadın gezginlerden biri Egaria'dır. Egaria'nın seyahati, 19. yüzyılda kaleme aldığı ve İtalya'da bulunan kayıtlardan anlaşılmaktadır. Egaria yazdıklarında, yaklaşık olarak 381-384 yıllarında, Kutsal Topraklar'a gerçekleştirdiği hac ziyaretini anlatır. Bu kayıt, aynı zamanda Hıristiyan Avrupa'nın ilk yazılı seyahat anlatılarından kabul edilir. Egaria, yazılarında fiziksel coğrafyadan pek fazla bahsetmez. Egaria, Orta Çağ atmosferine uygun olarak, dinî açıdan önemi olmayan yerlere dikkat etmeye gerek olmadığını da göstermektedir (Tian 2011). Egaria'nın yanı sıra, Orta Çağ'da, önceki gibi maceracı seyyahlara rastlanmasa da bazı istisnalardan söz edilebilir. Örneğin, ilk Hıristiyan seyyahlardan olan Aziz Brendan, 539'da *azizlere vaadedilmiş toprakları* aramak için on altı keşişle yola çıkmıştı. Uzun yolların aşılmasını gerektiren bu yorucu yolculuklarda hastalanıp dönemeyenlerin sayısı da az değildi.

Ağırlama İmkânları

Yaşadığı yerden uzaklaşanlar için gasp veya soygunla karşılaşmak oldukça muhtemeldi. Bu nedenle, daha kıvrak hareket imkânı verdiği için mümkün oldukça atlı seyahat tercih edilirdi. Ancak çoğu yolcu yaya olarak seyahat etmek durumundaydı. Yollardaki yolcular daha çok din görevlileri, keşişler, hacılar, askerî ve siyasî görevliler, bazen de yoksullardı. Tüm bu yolculara konaklama hizmeti sunan başlıca kurumlar şehirlerin dışındaki manastırlardı. Tüm kutsal yerlere, doğal birer ağırlama alanı olarak yaklaşıyordu. Orta Çağ'ın ünlü hanları, evlerin bir parçası olarak ya da bu amaçla inşa edilen özel yapılar şeklindeydi. Hancılık, özel konaklama işletmeciliğinin başlamış olduğunu da gösterir. Bu hanlar tam anlamıyla güvenli ve temiz olmaktan uzaktır. Geceyi geçirecek yeri olmayanların tek çaresi olan hanlar, genellikle bir ahır ve alt katta bir arada bulunan yeme içme ve eğlence mekânı ile üst katta geceleme alanları şeklinde yapılandırılmıştı. Hanlarda özel oda sayısı çok fazla değildir. Odalarda saman yatak ve bazen tuvalet kabından başka bir şey pek yoktu. Yolcular kendi imkânları ile geceleme ortamını düzenlerdi. Bazı hanlarda, orta gelir grubuna hitap edecek daha özenli odalar da vardı. Hancılık, İngiltere'de *inn* adı verilen daha kendine özgü bir biçim almıştı (Mortimer 2010; James, Sandoval-Strausz, Maudlin, Peleggi, Humair ve Berger 2017).

Önemli bir konaklama alanı olarak manastırlarda ziyaretçilerin karşılanması, ağırlanması, temel ihtiyaçlarının sağlanması önemli bir iş hami oluşturuyordu. Ziyaretçiler Tanrı misafiriydi. Ağırlama ve manastırdaki işlemlerin iyi bir şekilde yönetilmesi için 530 yılında Aziz Benedict, manastırda konaklama hizmetiyle ilgili kuralları ilân etti. Aziz Benedict Kuralları (St. Benedict Rules) olarak bilinen bu kurallar genel olarak "*Tanrının evinin akılcı bir şekilde yönetilmesi*"ni tavsiye ediyordu. Morrison ve O'Gorman (2008), Aziz Benedict Kuralları'nı modern konaklama anlayışına göre yorumladıkları çalışmalarında, ilkelere başlıca beş konuda olduğunu saptarlar: *İşletmecilik, misafir, konaklama hizmetinin yerine getirilmesi, insan kaynağının görevlendirilmesi ve yönetim*

ilkeleri. Bu ilkelere bazı örnekler olarak şunlar verilebilir (Morrison ve O'Gorman 2008):

- *Yapılan işin merkezinde misafir vardır,*
- *Çalışanların görevleri açıkça tanımlanmalıdır,*
- *Hizmet sırasında karşılaşılan sorunlardan müşteri sorumlu değildir,*
- *Çalışan, hizmeti onurlu bir şekilde yerine getirmelidir, kölelik yapmamalıdır,*
- *Ağırlama yöneticisi profesyonel ve yetenekli olmalıdır,*
- *Misafir ve çalışanın kullandığı alanlar birbirinden ayrılmalıdır,*
- *Hizmeti sunan ve işletme, misafir tarafından bir bütün olarak görülür,*
- *Misafirin karşılanması, diğer hizmet eylemleri kadar önemlidir.*

Görülebileceği gibi, Aziz Benedict Kuralları, dinî ağırlama kurallarına dayalı olsa da, konaklamada temel hizmetleri ve bunları kimin nasıl yapacağını göstermesi, kurumun yönetim ve organizasyonunun nasıl olacağını ortaya koymaktaydı. Modern konaklama yaklaşımının temellerinin de dayandığı Avrupa'da Aziz Benedict Kuralları, ağırlama kavramına dair ilk yazılı ve sistematik metinlerden olması açısından önemlidir. Henüz 6. yüzyıldayken Benedict'in, ağırlama olgusunu sorgulaması, farkına varmadan önemli bir durumu daha açığa çıkarıyor; insanlığın ortak geleceği anlayışı içinde, ağırlama kavramı, ev sahibi (ağırlayan) ve misafir (ağırlanan) rollerine dair bazı yaygın kabul gören fikirlerin varlığı ve ağırlama olgusunun tarihsel önemini bu ilkelere görmek mümkündür.

Bireyin Keşfi

Orta Çağ'ın sonlarına doğru, bu çağı yavaş yavaş Rönesans ve Yeni Çağ'a taşıyacak olan gelişmeler başlamıştır. Kiliseye olan inancın sarsılmaya başlaması bu gelişmelerden biridir. Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümündeki anlatılara dayanarak, dünyanın belli bir yaşı olduğu düşünülmüyordu. 1000 yıllarında dünyanın artık pek fazla süresinin kalmadığı ve yakında son bulacağı tahmin ediliyordu. Birkaç yüzyıl içinde beklenen son ortaya çıkmamıştı. 13. yüzyıldan sonra,

Avrupa'da din ve siyaset birliği ayrılmaya başlamış ve Kilise'nin eğitim anlayışının yerini, bilimsel eğitim almaya başlamıştır. Ancak Kilise hemen zayıflamayacak, etkisini en az 18. yüzyıla kadar sürdürecektir. Yaklaşık 1000 yıldır uyuyan Avrupa'yı 13. yüzyıldan sonra sarsan bir başka olay da Veba salgınlarıdır. Salgınlar, 14. yüzyılda Avrupa nüfusunun yarıya yakın azalmasına neden oldu. Bu durum, Kilise temelli inancın sorgulanmaya başlanması kadar, kalan insanların değer ve özgüven kazanmasını sağladı, özellikle tarım, zanaat gibi üretim alanlarında çalışan insanlar geçmişe oranla daha değerli hale geldi. Ticaretin gelişmesi ve burjuva sınıfının doğmaya başlaması da bu döneme rastlar (Watson 2017).

Düşünce dünyasındaki gelişmeler aslında dünyaya ve yaşama yeniden dönüşü ve bunlardan keyif almayı, güzel ve iyi olana ulaşmayı, akılcı olmayı ve bireyselliği güçlendiren düşüncelerin yerleşmesini sağlıyordu. Bireyselliğin ve hümanizmin yükselişi, henüz daha çok toplumun üst tabakasında karşılığını bulsa da, Avrupalıların bu amaçlara ulaşmak için tekrar yollara çıkmasının önünü açtı. Avrupa'nın kapalı havası 12. yüzyıldan itibaren, yavaşça değişmeye başlamıştı. Bu dönemde ayrıca Avrupa'da ortak bir kültür ve düşünce birliği de büyük oranda sağlandı. Avrupalılar yavaş yavaş acı çekmek üzere geldiklerini düşündükleri dünyaya, yeniden dönmeye ve etraflarına *bakmaya* ve duygularını dile getirmeye başladılar.

Düşüncedeki değişimin ilk örnekleri edebiyatta ortaya çıkar. Bunların başındaki isimlerden biri Francesco Petrarca'dır (1304 – 1374). Petrarca, Fransa'da bulunan Ventoux Dağı'na çıkar ve manzaranın güzelliğinden bir hayli etkilenir. Orta Çağ'da hiç rastlanmayan biçimde, insanın özel duygularını, doğanın güzelliğinden nasıl etkilendiğini anlatır. Petrarca, Antik Çağ uygarlığına oranla bir gerileme yaşandığını ilk tespit eden kişi olarak bilinir (Watson 2017). Petrarca'nın basit gibi görünen bu anlatısı, insanın kendine ve doğaya bakmasını teşvik etmesi açısından önemlidir. Orta Çağ'ın ardından, Avrupalı yeniden dünyaya, kendine ve doğaya dönmektedir. Duygularından ve dünyanın güzelliklerinden kaçınmak yerine, bunların keyfine varmaya başla-

maktadır. İnsanın doğaya bakışının ile Urry'nin (2009) turist bakışı arasındaki ilişki rahatlıkla görülebilir. Urry'e göre, turizmin özünde bakış vardır; "*Turist bakışı kır ve kent manzaralarına yöneliktir, buralara uzun uzun bakılır çünkü alışageldik olanın dışında olduğu düşünülür.*" Bugün turizm, özünde bakıştan çok deneyimin olduğu bir anlayışa evrilmekte olsa da, seyahat motivasyonlarından biri olarak bakış, yüzlerce yıl boyunca etkisini sürdürecektir. Doğu'da ise Avrupa'nın aksine, dünyaya bakma ve seyahat ilişkisinin az sayıda örneklerle de olsa daha eskiden beri var olduğu görülür.

Düşüncece bir başka etkileyici isim olan Giovanni Boccaccio (1313-1375), içinde bulunduğu çağın genel eğilimlerinin aksine, Decameron adlı kitapta yer alan öykülerinde rahipler, krallar, soyluları mizahî bir dille ele alır, müstehcen olaylar anlatır. Petrarca ve Boccaccio, insanı kutsal bilgi karşısında çaresiz bırakan Orta Çağ düşüncesine karşın, insanı, bedeni, düşünce ve duygularıyla ele alarak, dünya yaşamını, güzel olanı hedefleyen hümanizm düşüncesinin öncüleri arasında kabul edilirler.

Avrupa yollarında sürekli gezen başka bir grup daha vardı ki bunlar arasında şarkıcılar, çıraklıklarını tamamlayıp ustalık tecrübesi edinmek isteyenler, sihirbazlar ve cambazlar gibi sirk göstericileri yer alıyordu. Fransa'da gezgin öğrenci-şairler küçük bir ücrete karşılık şarkı söylüyorlardı. Görülüyor ki artık macera arayışıyla yolculuğa çıkmak anlayışı yaygınlaşıyordu. (Löschburg 1998). Genel olarak gezip görme ve doğanın güzelliklerini keşfetme amaçlı seyahatler yaklaşık 14. yüzyıldan sonra başlar. Okur-yazarlığa ve kültüre ilginin artmasıyla bu ilgi seyahat ile bir araya gelmeye başlayacaktır. Bu durum, seyahat edebiyatında da kendini gösterir. Seyahat yazıları yavaş yavaş bir günce olmaktan çıkarak, fizikî çevre ve sosyal yaşamın daha çok yer aldığı metinlere dönüşür. Bunun ötesinde, doğrudan etkileyici edebî metin üretebilmek amacıyla seyahat etme eğilimi de başlar (Lagassie 1998).

ASYA'DA SEYAHATLER

Orta Çağ'da, Asya'daki önemli gelişmelerden biri İslam'ın yükselişidir. Çin'de ise düşünce ve

teknolojide en gelişmiş dönem yaşanmaktadır. Çin, Antik Çağ'dan beri özellikle gemi yapımı ve denizcilikle ilgili pek çok buluşta oldukça başarılıydı. Öyle ki Çin gemileri, Amerika'ya giden Kolomb'un gemisinden çok daha donanımlı ve büyüktü. Ancak, Avrupa'da olduğu gibi, bireysel girişim kültürü gelişmemişti ve daha kapalı bir toplumsal yapı hâkimdi. Bu durumun, Avrupa'nın yapacağı sıçrayışları Doğu'nun yap(a)masının başlıca nedeni olduğu söylenebilir (Watson 2017). Asya'da seyahat hareketliliği en fazla İslam toplumunun gelişme döneminde görülür. Doğu'da, Çin'de ise bazı dikkate değer seyahatlerden söz edilebilir.

Doğu'daki gelişmelerden günümüze kalan en önemli olay, dünyanın en eski oteli kabul edilen işletmedir. Japonya'nın Yamanashi şehrinde bulunan *Nishiyama Onsen Keiunkan* adlı konaklama işletmesi, Guinness Dünya Rekorları kayıtlarına da giren bir kaplıca otelidir. 705 yılında kurulmuştur ve bugün aynı ailenin 52. kuşağı tarafından işletilmektedir (<https://www.keiunkan.co.jp/en/>).

Orta Çağ, ayrıca Türkler'in Anadolu'yu yurt edinmeye başladığı dönemdir. Ancak Anadolu sık sık mücadelelerin yaşandığı bir bölge olduğundan, birliğin sağlanması da kolay olmamıştır. Uzakdoğu'ya ve Orta Asya'ya giden elverişli yolları bulunsa da, Anadolu'da yaşanan Bizanslılar ile Sasaniler arasındaki mücadeleler, İslam-Bizans Savaşları, Türk akınları, Selçuklu-Bizans mücadeleleri ve Haçlı Seferleri bu yolların uzun yıllar boyunca kullanılmamasına neden olmuştur. I. Alâeddin Keykubâd (1220-1237) döneminde Anadolu en parlak dönemini yaşar. Selçuklularda ticaret de gelişmeye başlarken hem iç hem de dış ticarete önem verilir. Kervanların sayısı da artar ve seyahat edenlerin ağırlanması için büyük kervansaraylar inşa edilir. Ticarî canlılık için bugünkü anlamda fuarlar da başlatılmış ve bunlara Yabanlı Pazarı adı verilmiştir. Konya, Sivas, Kayseri ve Alanya önemli Selçuklu şehirleridir. 12. Yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da siyasî birlik sağlanır. Ancak Selçuklular 1243 yılında Köse Dağ Savaşı ile Moğollar'a karşı yenilgiye uğrar (Hanılç 2020).

İslam Dünyasında Seyahat

Hız. Muhammed öldüğünde (632) İslam, Arap yarımadası ile sınırlıydı, ancak kendisinin dile getirdiği üzere, bu inancın sınırlarının genişletilmesi amaçlanmıştı. İslam topluluğu, Hz. Muhammed'in ölümünün ardından Dört Halife, Emevî ve Abbasi Halifelikleri süresince gelişimini sürdürdü. Araplar açısından bu şekilde genişlemek, yeni bir düşünceydi ve bir yüzyıl içinde Arabistan, Irak, İran, Hindistan'ın batısı, Kuzey Afrika, İspanya ve Bizans sınırlarına kadar ulaşan en geniş sınırlara ulaştı. Coğrafi sınırları bu denli genişlese de asıl hareketlilik Arap Yarımadası ve Bağdat merkezli bir bölgedeydi. İslam'ın ikinci yüzyılında, Mekke, Medine, Şam ve Irak'ta yer alan Basra ve Kufe'de kurulan ilk medreseler en çok seyahat edilen yerlerdi. Bugünkü anlamda seyyahların sayısı henüz fazla değildi (Touati 2015).

Bağdat, tek başına tüm dünya ile rekabet edecek zenginliğe ve bilgiye ulaşmasıyla dünyanın en önemli şehirlerinden biri haline geldi. Tacirler, bilginler, düşünürler, hatta imkânı olan herkes Bağdat'a gelmeye çalışıyordu. Şehrin konumu, Avrupa, Hindistan, Afrika, Çin, ancak en önemlisi Yunanistan ve mirası Helenistik kültürün rahat ulaşabileceği bir noktadaydı. İran'ın Cündişapur kenti çok farklı milletlerden, özellikle Avrupa'dan kaçanların geldiği bilim insanlarıyla doluydu. Cündişapur'un 7. yüzyılda Arap hakimiyetine girmesinin ardından, yabancı dillerdeki, özellikle Antik Çağ'ın önemli eserlerinin Arapça'ya çeviri faaliyeti başladı. 833'te kurulan Beytü'l Hikme (Bilgelik Evi) en önemli bilgi merkeziydi (Watson 2017). İslam dünyasında böylece, 8. ile 12. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık 400 yıl sürecek olan gelişme dönemi yaşandı.

İslam inancını benimseyenler için seyahat hayatın bir sınavydı. Yunan uygarlığında da örneği çokça görüldüğü gibi, Müslüman bilginler için de seyahatin başlıca amacı bilgiye ulaşmaktır. Ancak burada temel bir farklılık vardır. Yunan dünyasında seyahat, öteki olanla veya atalar ile karşılaşmayı amaçlarken, Müslümanlar'ın seyahat düşüncesinde böyle bir amaç yoktur. Yine Yunanlılar'dan farklı olarak, dünyanın sınırlarına ulaşma düşüncesi de yoktur. Müslüman gez-

ginler, daha çok ilim arayışı diye özetlenebilecek bir amaçla yollara koyuldular. Aradıkları bilgi “yok olma tehlikesine karşın ilmi kurtarmak” şeklinde özetlenebilecek bir amaca dayalıdır. Merak duygusundan ziyade, belli bir ilmi aradılar (Romano 2020). Bu düşünce, seyyahlarda adeta bir tutkuya dönüşmüştü. Öyle ki, seyyahlar vardıkları yerde hemen bir sonraki yeri düşünmeye başlıyor, dünyadan ve yakınlarından kopma derecesinde seyahatlerini ve bilgi arayışlarını sürdürüyorlardı. Seyahat bu coğrafyada da çetin bir süreç ve erkek işiydi. Her ne kadar başlıca motivasyonları bilgi arayışı olsa da, Müslümanların seyahatleri neredeyse tamamen İslam coğrafyası içindedir. Sınır dışına daha çok siyasî görevliler ve çok az sayıda seyyah çıkmıştır (Touati 2015).

İslam dünyasında konaklama imkânları açısından bakıldığında, ribât ile karşılaşılır. Ribatlar, sınır boylarında ve stratejik yerlerde ordu birliğiyle binek hayvanlarının konakladığı, aynı zamanda ileri harekâtlar için kullanılan askerî amaçlı yapılar-
dır. Eldeki bilgilere göre, ilk ribat, Hz. Ömer’in halifeliği döneminde yaptırılmıştır. Diğer yandan, tarihi bilinen ribatların en eskisi, 795 yılında Tunus sahilindeki bir manastırda yaptırılmıştır. Ticaret yolu üzerindeki ribatların genişletilmesi ve kalabalık kervanların çok çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak yapıda ve hizmetlerle donatılmasıyla kervansaraylar geliştirilmiştir (Hanılçe, 2020). Kervansaraylar daha çok bir Türk devleti haline gelmekte olan Anadolu ve Orta Asya’da inşa edilmiştir.

Rihle

İslam düşüncesinde, bilgi arayışı içinde olmak ve bunun için yola düşmek *rihle* kavramı ile ifade edilir. Rihlenin amacı, yola çıkan seyyahların önemli bilginlerden ilim öğrenmesidir. Burada ki arayışın büyük bölümünü hadis öğrenmek oluşturuyordu. İslam toplumunda, düşünürler ve bilimle uğraşanlar arasında özellikle Sufiler seyahate oldukça düşküdü. Seyahatteki sıkıntılar, diğer sıkıntılar gibi, insan için bir dönüşüm anlamına geliyordu. İslam âlimlerinin, hemen hemen hepsi seyahate önem verse de seyahati doğrudan bilgi ve deneyimlerini geliştirmek için bir yöntem olarak görenler Sufiler’di. Sufilerin

seyahate olan tutkuları, “bilimsel kurumların işleyişi için seyahatin zorunlu olduğu” düşüncesine kadar gitmiştir. “Hiçbir şey gözlemlenen bir olgunun yerini tutmaz” inancı ile Sufiler, coğrafyalarını ruhanî bir şekilde arşınladılar. Sufilere göre, belli bir yere (destinasyona) yapılan yolculuğu ifade eden rihle, özünde sınırlayıcıdır. Onlar için kendini keşfetme veya arama arayışı çok önemlidir. Bu nedenle Sufiler, daha serbest bir gezinti ifade eden *siyâhat* kavramını benimsediler. Ancak Sufiler de diğer Müslümanlar gibi İslâm coğrafyası dışına çıkmadılar (Touati 2015). Seyahat kavramının Türkçe’ye de bu kökenden aktarıldığı görülmektedir.

Rihle seyahatleri ile elde edilen bilgiler sözlü gelenekle korunmaktaydı, çünkü amaç aktarmaktan çok dinlemektir. Bu nedenle, Müslümanlar’da seyahat edebiyatına 9. yüzyıldan önce pek fazla rastlanmaz. Seyahatlerin metine aktarılması, bu seyahatlerden yaklaşık bir yüzyıl sonra başladı ve bu şekilde çok sayıda seyahatname yazıldı. Diğer yandan İslâmiyet’in yayılmasının ardından, Avrupa kadar yoğun olmasa da dünyanın farklı bölgelerinden deniz veya karayolu ile Mekke’ye yönelik hac seyahatleri artmaya başladı.

Müslüman Seyyahlar

İslam toplumunda sürekli gezenler sadece din amacıyla gezen seyyahlar değildi, bilginler, şairler, müzisyenler, astrologlar, rakkaslar da sık sık geziyordu. Bilindiği gibi, İslam’ın yükseliş döneminde Müslüman bilginlerin bilime önemli katkıları olmuştur. Bağdat, dünyanın en önemli bilim ve kültür şehirlerinden biri olduğundan, Orta Asyalı pek çok bilgin için Arapça öğrenmek ve Bağdat’a gelmek kaçınılmazdı. Daha sonra Avrupa’da da çokça görüleceği üzere, seyyah âlimlerin sayısı hızla arttı. İslam coğrafyasında sık gezen seyyah âlimler arasında şu kişiler sayılabilir; filozof olarak tanınan Kindî, matematik ve coğrafyacı Harezmi (780-850), tıp bilgini el Razi (865-925), çok yönlü bir bilgin olan Farabi (yaklaşık 870-950) ve bir Orta Çağ araştırmacısı olan Bathlı Adelard (yaklaşık 1080-1152) (Starr 2020).

İslam toplumunun önemli seyyahları arasında diplomat olan İbni Fadlan (879-960)’ın seyahati ve seyahatnamesi önemlidir. İbni Fadlan, Abbasi

Halifeliğince görevli olarak Bağdat'tan 921 yılında yola çıkarak, Bulgar hanlığına bağlı Buhara ve Harizm şehirlerine ulaşmış ve bir yıl sonra dönmüştür. Tarihte en uzun süreyle seyahat eden ve bu seyahatlerini *Seyahatname* olarak kayıt altına alan bir isim olarak Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî'yi (1080/81-1169) de anmak gerekir. Endülüslü bir Arap olan el-Gırnâtî, tüm yaşamı boyunca, yaklaşık 55 yıl seyahatlerine devam etmiştir. 1114'de İspanya'nın Gırnata şehrinden yola çıkarak Kuzey Afrika, Arap Yarımadası, İran, Kafkasya, Karadeniz'in kuzeyindeki topraklar ve Doğu Avrupa'yı gezdi. Seyahatlerini yolculuk sırasında değil, yaşlılık döneminde yazdı. Seyahatnamesi, sanat ve kültür tarihi, Kuzey Karadeniz Türkleri, denizler, deniz ve kara hayvanları açısından önemli bir eser olarak kabul edilir (Sabuncu 2011).

Yukarıda bahsedildiği gibi, Müslümanlar arasında çok sayıda seyyah mevcut olsa da önemi daha geç fark edilen İbni Battuta'nın (1304-1368/69) tarihte ayrı bir yeri vardır. Saygın bir Berberî ailesinin üyesi olan İbn-i Battuta, 1325 yılında, 21 yaşında çıktığı hac yolculuğu sonrasında, bilinen dünyayı gezme görme isteği duyarak, yaklaşık 29 yıl boyunca seyahat etti. 14. yüzyıl dünyasında Kuzey ve Doğu Afrika, Anadolu, Kafkasya, Arap Yarımadası, Orta Asya, Hindistan ve Çin'i kapsayan yolculuklarına devam etti. Ziyaretlerinin ağırlıklı kısmını Müslüman toprakları oluşturdu. 120 bin km yolu yürüyerek gezerken, kırktan fazla hükümdarla tanıştı, elçilik ve kadılık görevleri yaptı. Bu açıdan Marco Polo'dan yaklaşık üç kat daha fazla gezdiği görülmektedir. Bir entelektüel olarak kabul edilen İbni Battuta'nın, seyahatlerini tamamladıktan sonra yazdırdığı seyahatname, sosyal yaşamdan yediği yemeklere kadar verdiği detaylarıyla, 14. yüzyıla dair önemli kaynaklardan kabul edilir (Dunn 2005).

Çin'de Seyahat

Çin tarih boyunca Batı'dan fiziksel olduğu kadar psikolojik açıdan da uzak kalmaya devam etti. Çin'in kapalı bir toplum oluşu yaklaşık olarak Orta Çağ'ın başlarından 19. yüzyıla kadar sürdü. Bilindiği gibi, Çin'deki bazı gelişmelerin Avrupa'da önemli etkileri oldu ve bu etkiler İpek Yolu aracılığı ile taşındı. 13. yüzyıldan itibaren

Moğolların güçlenmesiyle birlikte İpek Yolu'nun daha güvenli hale gelmesi de sağlandı ve söz konusu bilgi ve teknoloji hareketliliği ağırlıklı olarak Doğu'dan Batı'ya olacak şekilde giderek arttı. Çin, Avrupa'dan çok daha önce pusula, saat, barut, kâğıt gibi önemli icatları gerçekleştirdi (Watson 2017). Denizcilik ve gemi yapımında da Avrupa'dan çok daha önce uzmanlaşmıştı ve yakın coğrafyada güvenli deniz yolculukları yapılabiliyordu. Çin bu gelişmelerden yayılmacı bir politika izleyecek biçimde yararlanmıyordu, ticaret dışındaki seyahatleri Avrupa kadar fazla değildi. Bunun nedeni, din ve kültürlerinden gelen daha mesafeli, çatışmadan kaçınan ve kendine yeterli şekilde özetlenebilecek yaşam anlayışlarına bağlanabilir (Tenison 2006). Çin'deki gelişmelerin Avrupa'ya taşınarak, büyük dönüşümlere neden olduğu bir başka konu da günümüzde yaşanana benzer biçimde salgın hastalıklardır. Avrupa'yı dönüştürücü etkisi olan Veba salgını 14. yüzyılda önce Çin'de ortaya çıkmış ve Avrupa'ya yayılmıştır.

Çin toplumunda seyahat etme düşüncesi yok denecek kadar azdır. Toplumsal kültürün yanı sıra, ülke dışına çıkışın sıkı kontrol altında olması da bu durumun bir nedenidir. Çin'de devlet görevlilerinin seyahatleri dışında, sayıları çok fazla olmayan bir diğer seyahat eden grup dinî amaçlı gezenlerdir. Bu amaçla, belirli güzergâhlarda ve sınırlarda konaklama alanları inşa edilmiştir. Marco Polo'nun aktardığına göre buralar oldukça temiz ve düzenlidir.

Çin'de, daha sonraki kuşaklarca eserlerinin ilgi görmesi açısından iki seyyahtan söz edilebilir. Budist rahipler olan Fa Hsien (bazı kaynaklarda Faxian) (337/40-421/422) ve Hsuan Tsang (bazı kaynaklarda Xuanzang) (596/602-664)'dır. Her iki rahip de 15-16 yıl süren seyahatlerinde, Hindistan'daki özgün Budizm metinlerine ulaşmayı amaçladılar. Fa Hsien eserine Budist Krallığı'nın Kayıdı adını verirken, Hsuan Tsang Batı Bölgelerinin Kayıdı adını verir. Her iki seyahatname de önemli tarihi kaynaklar olarak kabul edilir (Löschburg 1998; Dung 2019).

Din amaçlı seyahat edenler sadece erkekler değildi, 517'de rahip Boachang, kayıtlarına göre Budist kadın rahibeler Çin coğrafyası içinde seyahat ediyorlardı. 4. ve 5. yüzyıllardaki Çinli seyahat

yazınlarında doğa ve manzara güzelliklerinden söz edildiği görülür. Bir başka Çinli önemli gezgin, 5. yüzyılda önemli bir aristokrat olarak bilinen Xie Lingyun'dur. Xie Lingyun din amacı olmayan, daha çok gezip görme amacıyla gezmiş az sayıda kişiden biridir. Antik Çağ'da karşılaşılan "bir yeri gezip görme" düşüncesi ne Doğu'da ne Batı'da uzun yüzyıllar boyunca önemli bir arayış olmadı. Xie Lingyun ise eşine rastlanmayacak şekilde zorlu dağlara tırmanmış, dağları, doğanın güzelliklerini şiir diliyle kaleme alarak Çin'de uzun yüzyıllar anlatılarıyla etkili olmuştur. Xie Lingyun'un anlatıları, modern turizme özgü bir fenomen olarak seyahatin keyif amacı taşıması ve anlatılarda buna yer verilmesi açısından dikkat çekicidir (Tian 2021).

SONUÇ YERİNE

Orta Çağ ve turizm dendiğinde, din amaçlı seyahatler dışında pek fazla gelişme olmadığına dair genel bir görüşe rastlansa da tarihî kaynaklar incelendikçe, çeşitli önemli gelişmelerin varlığı görülmektedir. Orta Çağ'da, Antik Çağ'dan farklı olarak, ruhanî veya günümüzde devam eden mistik seyahatlere dair açık bir tutkunun varlığı gözlemlenmektedir. Kendini aramak için seyahat etmek düşüncesi, ülke coğrafyalarının dışına çıkmasalar da düşünce olarak Sufilerde ortaya çıkar. Hıristiyanlık ve İslam geleneklerinde seyahat, inancın bir parçası olarak uygulanmıştır. Günümüzün turizmin bireysel dönüşüm etkisi ve bireysel dönüşüm için seyahate çıkma düşüncesinin, Orta Çağ'da ne denli yaygın ve güçlü biçimde uygulandığı görülmektedir.

İnsanoğlunun eski çağlardan beri hiç geçmeyen merak ve gezip görme isteği Orta Çağ'da en aza inmiştir. Bunu sağlayan faktör Avrupa'da inanç, Çin'de gelenek şeklinde kendini gösteren bir toplumsallığın etkisi olmuştur. Orta Çağ'da başlıca Avrupa, İslam dünyası ve Çin'de karşılaşılan seyahatler, bölgelerin kendi psikolojik coğrafyaları içinde devam etmiş, bazı örnekler dışında sınırlar çok fazla aşılmamıştır. Seyahatin önemli bileşeni olarak konaklama imkânlarının sağlanmasında daha çok devlet ya da kilise gibi kurumların görev aldığı görülürken, çağın sonlarına doğru Avrupa'da basit hancılığa dayalı özel işletme-

cilik de başlamıştır. Orta Çağ ayrıca, Avrupa'da Keşifler Çağı ve Rönesans düşüncesinin temelilerinin atıldığı gelişmelerin yaşanması açısından önemlidir.

Orta Çağ'ın özellikle sonlarındaki dönemde, Avrupa'da inançta yavaş yavaş başlayan dönüşüm, Veba salgınları, yeni bir insan fikrinin ortaya çıkması gibi gelişmelerle yeni seyahat anlayışının ortaya çıkmakta olduğu görülür. Gelecekte modern turizme doğru giderek önem kazanacak olan bilgi ve kültür arayışı, güzel manzara ve doğaya bakma ve buna yönelik arayışların getireceği merak duygusu Avrupa'da yeniden uyanmaya başlar. Ancak bu uyanış henüz daha çok toplumun üst tabakasındadır. İslam dünyası ve Çin'de ise düşünce anlamında önemli bir kısıt bulunmamasına karşın, gezip görme ve doğaya bakış anlamında çok fazla örneğe rastlanmaz. Genel olarak bakıldığında, Orta Çağ'da seyahatlerin çoğunlukla, pratik nedenlere dayalı olarak ve belirli bir varış yerine ulaşmak amacıyla gerçekleştirildiği söylenebilir.

Orta Çağ'da sayıları çok fazla olmasa da, tarih boyunca ilgi uyandırmış ve tarihçiler tarafından da büyük önem atfedilen seyyahlara rastlanır. Ancak toplumsal düşünce yapısındaki farklılıklara bağlı olabilecek bir nedenle, maceracı seyyah kimliğiyle Marco Polo, yakın tarihe kadar öne çıkan sembolik bir isim oldu. Etkileyici bir eser bırakan veya maceraları dilden dile aktarılan seyyahların sayısı az olsa da sonraki nesiller için seyahat düşüncesini harekete geçirecek etkiyi yaratabilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aughton, P. (2019). *Dünyanın Çehresini Değiştiren Seyahatler*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dung, N.T.P. (2019). The First Chinese Pilgrim Monk Went to India and Comparison with the Travelling of Hsuan Tsang, *International Journal of Science and Research*, 8 (6): 2088-2092.
- Dunn, R. E. (2005). International Migrations of Literate Muslims in the Later Middle Period: The Case of Ibni Battuta. İçinde; I. A. Netton (Editör) *Golden Roads* (ss. 62-71). Surrey: Curzon Press.
- Elam, N. (2015). Orta Çağ Avrupa Tarihi ve Uygarlığı (5. – 15. Yüzyıl). İçinde; T. Sivas (Editör) *Uygurlık Tarihi* (ss. 200-227). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Haniççe, M. (2020). Selçuklular ve Osmanlılar'da Turizm. İçinde; N. Kozak ve D. Acar (Ed.) *Turizm Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- James, K.K., Sandoval-Strausz, A. K., Maudlin, D., Peleggi, M., Humair, C. ve Berger, M. B. (2017) The Hotel in History: Evolving Perspectives, *Journal of Tourism History*, 9 (1): 92-111.
- Lagassie, S. A. (2017). *The Medieval Invention of Travel*. Chicago: Chicago University Press.
- Löschburg, W. (1998). *Seyahatin Kültür Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- McNeill, W. H. (2019). *Dünya Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Morrison, A. ve O'Gorman, K. (2008). Hospitality Studies And Hospitality Management: A Symbiotic Relationship, *International Journal of Hospitality Management*, 27: 214-221.
- Mortimer, I. (2010). *The Time Traveler's Guide to Medieval England*. New York: Simon&Schuster.
- Penrose, B. (1963). *Travel and Discovery in the Renaissance*. Londra: Oxford University Press.
- Romano, J. F. (2020). *Medieval Travel and Travelers: A Reading*. Toronto: University of Toronto Press.
- Sabancı, F. (2011). *Ebu Hamid Muhammed el-Gırnâti'nin Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Starr, S. F. (2020). *Kayıp Aydınlanma*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tenison, R. H. (2006). *Tarihteki Yetmiş Büyük Yolculuk*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Tian, X. (2011). *Visionary Journeys Travel Writings from Early Medieval and Nineteenth-Century China*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Touati, H. (2015). *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*. İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.
- Urry, J. (2009). *Turist Bakışı*. Ankara: Bilge Su Yay.
- Watson, P. (2017). *Ateşten Freud'a*. İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.
- Zuelow, E. (2015). *A History of Modern Tourism*. NY.: Palgrave.

İnternet Kaynakçası

Nishiyama Onsen Keiunkan <https://www.keiunkan.co.jp/en/>.
Erişim tarihi: 21.09.2021.

Dilek ACAR, Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Kampusu Eskişehir Meslek Yüksekokulu, 26470, Eskişehir

ORCID: 0000-0002-2683-6004

E-posta: dacar1@anadolu.edu.tr